

Т. Томашевська

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Досліджено характерні риси сучасного суспільного розвитку. Визначено особливості формування еліти у сучасному соціумі. Окреслено основні аспекти формування політико-управлінської еліти у США, Великобританії та Японії. Сформульовано напрямки застосування зарубіжного досвіду в механізмі формування політико-управлінської еліти в Україні.

Ключові слова: еліта, формування еліти, досвід розвинених країн, політико-управлінська еліта, суспільний розвиток.

Проблема формування складу політико-управлінської еліти є найважливішим питанням для забезпечення життєдіяльності будь-якої системи влади і, безумовно, всього суспільства.

Зазначимо, що питання про формування еліт для політичного управління повинне ставитися не абстрактно, а конкретно з огляду на плани політичної модернізації країни, тобто загальне уявлення про те, як повинна змінюватися країна в просторі, що глобалізується. Залежно від обраної моделі буде змінюватися і механізм рекрутування еліти.

Незважаючи на те, що у методології соціально-гуманітарного пізнання на сьогодні одне з головних місць відводиться контекстуальності, що ґрунтується на необхідності вивчення будь-якого соціального явища в межах того культурно-історичного середовища, яке зумовило це явище, а колишній пошук універсальних категорій і моделей, придатних при вивченні будь-якої країни, незалежно від її соціально-історичної своєрідності, визнаний неадекватним і відкидається багатьма провідними вченими, вивчення зарубіжного досвіду, насамперед розвинених країн світу, з метою формулювання науково обґрунтованих висновків щодо його застосування в Україні є актуальним.

Формування політико-управлінської еліти в Україні та зарубіжний досвід становлення еліти досліджували такі науковці, як: Е. Афонін, В. Гошовська, О. Крюков, І. Лопушинський, А. Пахарев, Л. Пашко, М. Пірен, А. Рачинський, І. Сурай та інші.

Однак, попри численний науковий доробок у цій галузі, питання застосування зарубіжного досвіду в процесі формування політико-управлінської еліти України потребує окремого розгляду.

Метою статті є дослідження основних аспектів формування політико-управлінської еліти у США, Великобританії, Японії та визначення напрямків застосування зарубіжного досвіду в Україні.

Досягнення зазначеної дослідницької мети передбачає реалізацію низки пошуково-аналітичних завдань, а саме:

- визначити особливості формування еліти у сучасному соціумі;
- проаналізувати основні аспекти формування політико-управлінської еліти у США, Великобританії та Японії;
- окреслити напрямки застосування зарубіжного досвіду в механізмі формування політико-управлінської еліти в Україні.

В кінці XX – на початку XXI ст. відбувся стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які, проникаючи в усі сфери соціальної реальності, трансформували колишню систему суспільних відносин. Сучасна епоха переходу індустріального суспільства в новий якісний стан – постіндустріальне, інформаційне суспільство, заснована на принципі відкритості інформації та високорозвинених інформаційних технологіях. Всі основні сфери життєдіяльності на сьогодні значною мірою знаходяться під впливом комунікаційних процесів, що охоплюють своїм впливом політичні інститути, органи державної влади та місцевого самоврядування, професійні спільноти, економічні інститути і сферу послуг.

Характерними рисами сучасного суспільного розвитку є:

- збільшення ролі інформаційного ресурсу в соціально-політичній і економічній сферах;

- створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію всіх соціальних інститутів, доступ до світових інформаційних ресурсів;

- визначення сучасного суспільного прогресу, насамперед, розвитком інформаційних технологій [1].

У соціальній сфері розширення доступу до інформації стає найважливішим стимулятором зміни якості життя, формування і утвердження “інформаційної свідомості”. В економіці інформація набуває значення базового фактора подальшого розвитку, виступаючи як ресурс, послуга, товар, джерело зайнятості. Культурний критерій полягає у визнанні ціннісного спрямування інформації. В галузі політики інформаційний ресурс сприяє зростанню участі громадян у політичному процесі і досягненню консенсусу між різними соціальними групами.

Іншою всеохоплюючою тенденцією розвитку сучасного суспільства є глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Як зазначає О. Гаман-Голутвина, ядро політичної глобалізації – це процес посилення взаємодії між елітами, нова якість міжелітних контактів, коли на зміну відносно стійким альянсам у межах національних кордонів і військово-політичних союзів приходить гнучка система тимчасових елітних альянсів, які перетинають державні кордони [2]. Утворюється транснаціональна еліта, слабшає її підзвітність національному електорату, а отже процеси глобалізації, в певному розумінні, посилюють політичну владу еліт.

Окрім того, на думку багатьох вчених, сучасний світ рухається до створення нової страти – корпоративних еліт, які формуються шляхом фактичного злиття верхівки політичних і бізнес-еліт та чинять багато в чому визначальний вплив на прийняття найважливіших політико-управлінських рішень. Так, на початку XXI ст. у світі діяло майже 64 тисячі ТНК, що контролювали понад 830 тисяч філій. Майже 50% експортних операцій США здійснюються американськими та зарубіжними ТНК, у Великобританії – до 80%, в Сінгапурі – приблизно 90% [3].

Зазначені особливості функціонування сучасного політичного простору суттєво змінили фактори групової згуртованості еліт, підстави і способи розподілу політичних ролей, ресурси, що забезпечують їх панування, ціннісні орієнтації. Таким чином, можна відзначити, що сучасні політико-управлінські еліти – це своєрідна система зв'язків, комунікацій, що об'єднує представників різних соціальних груп, які беруть участь у процесі розробки, прийняття і реалізації політичних та управлінських рішень.

Діяльність у сфері політичного управління вимагає від людини високої культури, відповідних здібностей, професійної підготовки. Еліта формується природним шляхом,

у процесі відтворення і вирішення головного соціально-політичного протистояння між народом і владою, між суспільством та державою. Поповнюється вона за рахунок осіб високого соціального становища, сильних особистісних якостей індивіда і відповідної професійної підготовки, за рахунок людей, здатних відтворювати потужний інтелектуальний продукт – головну цінність еліти. Зарубіжний досвід показує, що в демократичному суспільстві панівні класи, що утворюють правлячу еліту, піклуються про її високий авторитет і честь [4].

Р. Миллс, аналізуючи процес формування еліти в США, пояснював особливості американського елітогенезу відсутністю феодального етапу розвитку. На відміну від України та держав Європи, американська еліта не розвивалася на основі феодально-аристократичних традицій і в цьому полягає її безперечна перевага [5]. Американська політична система будувалася на демократичних принципах, її парадигмою була демократична політична культура і громадянське суспільство, що мало істотний вплив на формування еліти.

Політико-управлінську еліту в США можна віднести до інтегрованої, консенсусно-об'єднаної еліти. Компромісний, гнучкий стиль політичної взаємодії та практика внутрішньоелітного консенсусу загалом є найважливішими системними характеристиками американської еліти, інституалізованої в процесі політичного торгу. Її можна також охарактеризувати як стабільну демократичну еліту, в якій тісний зв'язок із народом поєднується з високим ступенем групової кооперації. Це дає змогу розуміти політичних опонентів і знаходити прийнятні для всіх компромісні рішення.

Для США характерно прагнення до мерітократичного типу рекрутування еліти, основою якого є антрепренерська система рекрутування. Бізнес, політичні партії і освіта – основні канали рекрутування американської політичної еліти. Трансформаційні процеси всередині сучасного американського суспільства призвели до того, що еліта рекрутується не тільки з представників олігархії і нащадків перших переселенців – групи, яка займає нішу європейської аристократії, але і з представників медіа-середовища, яке перетворилося в один із найбільш перспективних ліфтів рекрутування еліти. Представники елітних кіл, які прагнуть до досягнення успіху, повинні відповідати образу представника медіа-середовища як публічної особи [6].

Домінування еліт у системі американської політичної влади не переростало в олігархічний режим. Це пояснюється низкою причин. Одна з найважливіших полягає у тому, що американська верхівка завжди, зокрема на сьогодні, поділялася на конкуруючі шари і групи, які змагалися між собою, прагнули заручитися широкою народною підтримкою, укладаючи з нижніми класами компроміси і альянси. Інша важлива причина полягає у тому, що з моменту утворення США їх політичний устрій і режим ґрунтувалися на визнанні з боку еліт необхідності суспільного договору з народом як єдиної міцної основи американської громадської системи [7].

Це було і залишається основою і гарантією збереження демократичного політичного режиму в США. Між елітою і масами існують скоріше відносини представництва, ніж панування і підпорядкування.

Для політичних систем Великобританії в порівняльному вимірі характерний відносно довгий період інституціоналізації демократичних практик. Існуюча в країні політична система сформувалася внаслідок історичного компромісу між елітами і основною масою простих громадян і відображає їх реальний вплив у суспільстві.

На консолідацію елітарної групи значний вплив мають три фактори. Одним із них є споріднений шлюб. Шлюби дітей з вихідцями з “потрібних” сімей завжди були предметом обдуманого політики батьків, проте на сучасному етапі вони здебільшого залежать від наявності загальних цілей і однакового способу життя. Життя в замиському маєтку, виходи “у світ” сприяли створенню загальної системи цінностей, світогляду і навіть виробленню спільної мови. Другим консолідуючим еліту фактором є отримання її представниками однакової освіти – обов’язкове навчання в привілейованих приватних школах, а потім в Оксфорді чи Кембриджі. Третій фактор полягає у підтримці дружніх зв’язків, які пронизують все елітарні кола. Як правило, вони підтримуються через членство в ексклюзивних клубах і асоціаціях, відвідування офіційних обідів і прийомів, а також через розвиток формальних контактів у ході ділової та урядової активності [8].

Безумовно, і всередині елітарної групи нерідко трапляються розколи та різні конфлікти. Наприклад, у сфері економіки давно встановилися відмінності інтересів і поглядів між провідними промисловцями та представниками банківських та фінансових кіл. Існує також хронічна напруженість в елітарних структурах між “своїми” і тими, хто “зробив себе сам”. Окрім того, церковні ієрархи можуть виступати проти політики, що проводиться урядом. Тією мірою, якою лейбористська партія представляє інтереси бідніших верств населення, політична арена не залишається монополією тільки привілейованих. Навіть якщо вважати, що їх вплив суттєво ослаб в період правління М. Тетчер, лідери профспілок продовжували тісно спілкуватися з “сильними світу цього”, хоча явно відрізнялися від них за своїм походженням, освітою і кар’єрою [9, 10].

Як бачимо, незважаючи на те, що у сучасній Великобританії існує жорсткий розподіл політичної, економічної та чиновницької еліти, відособленість еліт є, швидше за все, видимою, ніж реальною, взаємодія еліт відбувається на неформальному рівні, адже представники бізнесу, політики та держслужбовці – випускники одних і тих самих навчальних закладів та члени одних і тих самих клубів. Традиції ці склалися століттями, забезпечивши єдність жорстко структурованих еліт.

Сучасна Японія, яка належить до “стабільних демократій”, набула такого статусу абсолютно особливим шляхом. Ґрунтуючись на вікових традиціях, що формувались під впливом міфології синтоїзму та моральної доктрини конфуціанства, політико-управлінська еліта впродовж усіх історичних періодів цілеспрямовано надавала офіційній державній ідеології форми соціального міфу, в межах якого впроваджувались ключові принципи функціонування влади та її взаємодії із суспільством. Як наслідок, і сама еліта стала продуктом цього соціального міфу. Її ключові риси – раціоналізм і прагматизм, здатність до вибіркового запозичення досягнень інших культур і підпорядкування їх потребам власного розвитку зробили можливою демократизацію на основі власних традицій і національної ідентичності, що формувались як далекі від будь-яких основ демократії.

У Японії, на відміну від країн Західної Європи, процес політичної і культурної модернізації не змінив основ і способів регулювання суспільного життя у політичній та інших сферах, типу відносин між владою і суспільством. Унаслідок “прищеплення” демократичних паростків на національне політико-міфологічне підґрунтя сформувалася унікальна система із традиційною сутністю і демократичним “фасадом”, які органічно поєдналися. Специфіка формування політико-управлінської еліти у Японії наочно демонструє поєднання вікових традицій і демократичних новацій, які є, по суті, продуктами різних міфологічних систем [11].

Головними критеріями входження до еліти є не належність до впливових аристократичних сімей, бізнесових чи інших клів, а наявність якостей, які мають бути притаманні представникам еліти. Ключовими серед них є не лише ґрунтовні знання у певних галузях, але й усвідомлення особливого політичного шляху нації та слідування ним. Тому вихідці із нижчих суспільних верств, за наявності цих якостей, можуть досягати елітних статусів, а нащадки впливових представників еліти, при їх відсутності, не мають шансів на входження до її вищих ешелонів. Освіта, що забезпечує просування до вершини соціальної піраміди, поєднує загальну доступність і жорсткий відбір.

З огляду на чітко сформульовану національну ідею: “Японія – Країна сонця, що сходить”, що означає гармонію з силами природи і націленість на постійний розвиток, сучасна Японія у політичній сфері рухається в бік більшої децентралізації і демократизації, зокрема формування двопартійної системи на відміну від фактично існуючої однопартійної (багатопартійної системи з однією домінуючою партією), в економічній сфері – у напрямку більшої міжнародної інтеграції та, отже, більшої лібералізації внутрішнього ринку для зарубіжних товарів.

У тісному зв’язку з цим здійснюється і реформа політичного управління, спрямована на забезпечення балансу у відносинах між державними і громадськими структурами.

Удосконалення механізму рекрутування еліти здійснюється за рахунок:

- централізованої системи набору на держслужбу через кадрове агентство;
- мерітократичного принципу кадрової політики, тобто відбору “кращих”, які в змозі забезпечити прогрес для країни;
- екзаменаційної системи вступу на державну службу з числа кращих випускників центральних вищих навчальних закладів;
- високої заробітної плати японських чиновників, порівнянної з аналогічними показниками в приватному секторі (Японія займає перше місце в світі за рівнем заробітку посадових осіб у держапараті) [12].

Як бачимо, формування політико-управлінської еліти у США, Великобританії та Японії відбувається на засадах антрепренерської системи рекрутування еліти, що передбачає, насамперед, багатоканальність приходу у владу.

Водночас, аналізуючи процес формування еліти у цих країнах, можемо відзначити деякі національні особливості. Так, політико-управлінська еліта США характеризується гнучкістю та відкритістю до взаємодії з громадянським суспільством. У процесі формування політико-управлінської еліти Великобританії визначальну роль відіграє освіта, а провідні навчальні заклади фактично є первинними каналами відтворення еліти. Розглядаючи досвід Японії, можна відзначити великий вплив ментальних особливостей і традицій на формування політико-управлінських еліт.

Для сучасної України актуальним є формування та розвиток еліти, яка спроможна успішно вирішувати проблеми сьогодення та забезпечувати розвиток країни в майбутньому [13].

Ми вже відзначали, що на сьогодні українську політико-управлінську еліту характеризують непрозорість системи рекрутування, що пов’язана зі слабкістю її ядер, насамперед, демократичного спрямування (політичних партій, громадських організацій); домінування закритості; закріплення негативних якостей політичних лідерів, таких як традиції корупції у публічному секторі; переважання бізнесу як основного джерела

формування еліти; визначений басейн рекрутування, тобто ті соціальні групи, які є основними постачальниками представників політико-управлінської еліти [14].

На нашу думку, зважаючи на досвід формування політико-управлінської еліти США, Великобританії, Японії, Україна потребує:

- чіткого формулювання національної ідеї, яка визначатиме розвиток всіх сфер життєдіяльності суспільства;

- забезпечення відкритості політико-управлінської еліти та мерітократичних принципів кадрової політики. Відкритість еліти передбачає: спрямованість кадрової політики і її механізмів на інтереси суспільства; забезпечення соціальної мобільності, поповнення політико-управлінської еліти професійно підготовленими і здатними людьми; наявність постійного демократичного контролю над елітою з боку суспільства;

- становлення системи елітної освіти як освіти найвищого рівня, критерієм якої є таланти і здібності. Головний акцент у процесі навчання еліти повинен робитися не на теоретичні знання, а на набуті навички управління, розвиток здібностей точно аналізувати практичні проблеми і розробляти стратегії їх вирішення.

Досвід показує, що в сучасних умовах інформаційного суспільства система прирікає себе на руйнування, якщо закриває шлях наверх талантам і здібностям, недостатньо враховує реальну соціальну мобільність. У реальних умовах глобалізації ринку вирішальне значення мають здібності людини до нестандартного мислення та інновацій, до оригінального рішення проблем.

Висновки

Основні риси сучасного політичного простору, які полягають в тому, що всі основні сфери життєдіяльності на сьогодні значною мірою знаходяться під впливом комунікаційних глобальних процесів, сприяють утворенню транснаціональної еліти, яка не підзвітна національному електорату, а значить процеси глобалізації, з одного боку, посилюють політичну владу еліт. З іншого боку, опосередкованим ефектом глобалізації є повернення еліт у стан невизначеності і високих ризиків, адже глобальні процеси, що розвиваються у сучасному світі, безпосередньо впливають і на зростання політичної культури суспільства. У силу зазначених причин сучасні політико-управлінські еліти є своєрідною системою зв'язків, комунікацій, що об'єднує представників різних соціальних груп, що беруть участь у процесі розробки, прийняття і реалізації політичних та управлінських рішень.

Аналіз основних аспектів формування еліти у США, Великобританії та Японії свідчить, що на формування сучасних політико-управлінських еліт впливають особливості історичного розвитку і політичного управління, традиції, ментальні та ціннісні установки.

Основними напрямками застосування зарубіжного досвіду в механізмі формування політико-управлінської еліти в Україні є формулювання національної ідеї, забезпечення відкритості політико-управлінської еліти та мерітократичних принципів кадрової політики, створення системи елітної освіти.

Подальші дослідження можуть зосереджуватися на визначенні механізмів впровадження зазначених напрямків.

Список використаної літератури

1. Усова Ю. В. Политическая элита современной России: динамика и позиционирование [Текст] : автореф. дис. ... доктора политических наук / Ю. В. Усова. — Владикавказ : [б. и.], 2014. — С. 24.

2. Гаман-Голутвина О. В. Трансформация роли элит и этики госслужбы в условиях глобализации [Текст] : матер. Конгресса МАПН (Квебек) / О. В. Гаман-Голутвина. — М. : Вестник РАПН, 2000. — С. 8.
3. Кочетков А. П. Корпоративные элиты в мировой системе корпоративно-экономических отношений / А. П. Кочетков // Элитология России: современное состояние и перспективы развития [Текст] : матер. Первого Всероссийского элитолог. конгр. с междунар. уч. : в 2 т. Т. 1. — Ростов-на-Дону : [б. и.], 2013. — С. 444.
4. Колпаков В. М. Стратегический кадровый менеджмент [Текст] : учеб. пособ. / В. М. Колпаков, Г. А. Дмитренко. — 2-е изд., перераб. и доп. — К. : МАУП, 2005. — 752 с.
5. Mills C. Wright. The Power Elite [Text] / C. Wright Mills. — Oxford : Oxford University Press, 1956. — P. 448.
6. Зюзина Е. Б. Историческая эволюция политической элиты США [Электронный ресурс] / Е. Б. Зюзина. — Режим доступа : http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2009_3/2009_3_Zyuzina.pdf.
7. Giddens A. Politics, sociology and social theory: encounters with classical and contemporary social thought [Text] / A. Giddens. — Cambridge : Polity Press, 1995. — P. 304.
8. Гидденс Э. Социология [Текст] / Э. Гидденс. — М. : Эдиториал УРСС, 1999. — 703 с.
9. Lee Jae Mook. The political consequences of elite and mass polarization [Electronic resource] / Jae Mook. Lee. — Access mode : <http://ir.uiowa.edu/etd/3333>.
10. Hussey L. Polarized politics and citizen disengagement: the role of belief systems [Electronic resource] / L. Hussey. — Access mode : <http://prq.sagepub.com/content/69/3/418.full.pdf+html>.
11. Топалова С. О. Правляча еліта в Японії: вплив національних традицій та демократичних інновацій [Електронний ресурс] / С. О. Топалова. — Режим доступу : <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/223>.
12. Илышев А. В. Японская государственная служба [Текст] / А. В. Илышев. — М. : Изд-во РАГС, 2010. — С. 73.
13. Сурай І. Г. Формування й розвиток еліти в державному управлінні: досвід Канади / І. Г. Сурай // Вісник НАДУ [Текст]. — 2012. — № 4. — С. 43—50.
14. Томашевська Т. В. Особливості сучасного механізму формування політичної еліти в Україні / Т. В. Томашевська // Інвестиції: практика та досвід [Текст]. — 2014. — № 10. — С. 157—160.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2016

Схвалена до друку редколегією 28.12.2016

T. Tomashevskia

FOREIGN EXPERIENCE IN POLITICAL MANAGERIAL ELITE FORMATION

The article explores the characteristic features of social development. The peculiarities of elite formation in modern society are defined. The main aspects of political managerial elite formation in the USA, Great Britain and Japan are outlined. The article formulates directions for the use of foreign experience in the mechanism of political managerial elite formation in Ukraine.

Key words: elite, elite formation, experience of developed countries, political managerial elite, social development.